

LBRIS

We know
books

Mișcările sociale

Psihologia mișcărilor sociale

Darío Páez și Silvia da Costa

Traducere din limba spaniolă
de Diana Cosma

LITERA
București

Cuprins

Introducere	7
Comportamentele colective	15
Fenomenologia comportamentelor colective	18
Comportamentele colective și psihologia mulțimilor și maselor	21
Mitul comportamentelor colective de panică, dezorganizare și jaf în fața catastrofelor; realitatea rezilienței colective	23
Adunări și emoționabilitate colectivă	30
Elemente comune și diferențiale în psihologia mulțimilor	35
Viziunea psihologiei sociale contemporane	37
Deosebiri în mecanismele explicative	41
Studii despre efectele dezindividualizării	44
Hipnoză și sugestibilitate: viziunea actuală	48
Explicația freudiană a funcționării mulțimilor sau maselor și psihologia socială actuală	50
Identificarea cu grupul dintr-o perspectivă contemporană	53
Efervescența din timpul adunărilor și ritualurilor colective: definiție, antecedente și efecte	55

Definiția ritualului	56
Ritualurile, gestionarea anxietății și îmbunătățirea performanței	58
Ritualurile și adaptarea la situații de pericol	60
Ritualurile colective: tipuri, factori și efectul lor asupra emoțiilor și legăturii sociale	61
Efectele pozitive ale adunărilor colective ritualizate	64
Efectele emoționale paradoxale ale ritualurilor cu tematică negativă	66
Modalități comunitare de a înfrunța stresul și de a regla starea de bine	69
Studii despre efervescența colectivă și efectele participării la adunări colective în prezent	76
Mișcările sociale	103
Fenomenologia mișcărilor sociale	104
Reprezentări sociale ale comportamentelor colective și mișcărilor sociale	109
Principiile mișcărilor sociale	113
Declanșarea unei mișcări de mase	115
Evoluția socială, privarea relativă și mișcările sociale	115
Conflictul, organizarea, resursele și oportunitățile ca factori facilitatori ai mișcărilor sociale	118
Eficacitatea colectivă și politică	122
Identitatea colectivă	124
Emoțiile și mișcările sociale	127
Epilog	133
Bibliografie	135

Comportamentele colective

Comportamentele determinate de apartenența unei persoane la un grup social și care se realizează împreună cu alți membri (alte membre) ai acestuia se numesc comportamente colective. Acestea sunt caracterizate de natura lor efemeră, extra-instituțională (se situează în afara normelor instituționale) și emergentă (spontane, neplanificate). Aceste comportamente colective se referă la atitudini sociale care apar când există situații noi sau excepționale, față de care definițiile sociale despre ce trebuie făcut sunt inexistente sau insuficiente.²⁸ Totuși, există o continuitate evidentă între formele convenționale și extra-instituționale ale ceremoniilor religioase și protestelor politice – un miting sau un protest legal pot conduce la manifestații care pun la îndoială instituțiile. Manifestația din fața Capitoliului – care a avut loc pe 6 ianuarie 2021 –, de exemplu, a evoluat într-o ocupare ilegală și violentă a acestuia.

²⁸ Javaloy, F. et al. 2001.

Există trei scenarii sociale în care se dezvoltă comportamentele colective:

- *Adunările colective.* În cadrul acestora, colectivitatea care se adună este orientată către un obiect al atenției și are anumite credințe sau un obiectiv comun. Acțiunea este ghidată de normele formalizate pe care le prescrie cultura, dar și de norme emergente. Un exemplu pentru acest tip de adunare ar fi manifestația de 1 Mai. Autorul clasic care a studiat acest scenariu a fost Durkheim, după cum vom vedea mai târziu.
- *Mulțimea.* Se poate defini ca o colectivitate convocată ai cărei membri (ale cărei membre) se găsesc în prezență reciprocă și imediată, acționând în mod spontan. Faptul că persoanele care formează mulțimea se află împreună implică un obiect al atenției sau un scop comun, cum ar fi exprimarea unui protest muncitoresc în fața unei clădiri publice.
- *Masa.* Se poate defini ca un grup de persoane care participă la un obiectiv comun, dar care nu trebuie să se afle reciproc în apropiere fizică și imediată. Un exemplu prototipic pentru comportamentele de masă socială este publicul mediilor de comunicare sau din rețelele sociale. Autorii clasici ai psihologiei maselor sunt Tarde și Freud – cel din urmă va fi discutat în această carte.

Aceste trei forme de comportament au legătură unele cu altele. Publicul poate să intervină de la distanță în adunările colective (de exemplu, participă indirect la o procesiune funerară, precum a lui Lady Di), să reacționeze spontan prin intermediul rețelelor de socializare, generând o mulțime virtuală, și să

convoace mulțimi la manifestații sau adunări colective prin acestea.²⁹ Protestele, ceremoniile și alte comportamente colective implică adunarea persoanelor în spații publice în care există proximitate fizică, adică reuniunea temporară a unui grup amplu de persoane care împărtășesc un centru de interes comun și sunt conștiente de influența lor reciprocă. Presupun de asemenea acțiuni expresive ce se formează în jurul faptelor colective. Gesturile, țipetele, scandările, reprezentările dramatice și alte forme de comunicare și stimulare provoacă, în general, o creștere a activării afective și consolidează sau induc complexe de emoții. În cadrul acestor adunări colective, persoanele formează mulțimi active care participă ca actori și actrițe într-o reprezentație cu un obiectiv instrumental sau simbolic (de exemplu, a onora sau schimba voia unui guvern sau a lui Dumnezeu). În cazul ceremoniilor și ritualurilor colective, mulțimile se întâlnesc în mod planificat, cu un interes comun, și se conduc după o serie de norme preexistente, cum se întâmplă în mobilizarea persoanelor salariate pentru manifestația de 1 Mai.

În ultimele decenii, în contextul societății spaniole, s-au produs comportamente colective de mare amploare. De exemplu, asasinarea de către grupul terorist ETA a consilierului Miguel Ángel Blanco a provocat mobilizarea a șase milioane și jumătate de spanioli, iar atentatul de pe 11 martie 2004 de la Atocha a provocat mobilizarea a aproximativ zece milioane și jumătate de persoane, devenind astfel una dintre cele mai importante manifestații de masă din perioada democratică – ce a afectat 25% din populație.³⁰

²⁹ Castells, M. (2012).

³⁰ Javaloy, F., et al. (2001).

Fenomenologia comportamentelor colective

În continuare, vom descrie cum este trăită participarea la comportamente colective cu un sens sau conținut ideologic, precum manifestațiile, mitingurile, marșurile și protestele, pelerinajele și ceremoniile mari.

- A. Există momente punctuale de exaltare a sentimentelor. Este vorba despre circumstanțe intense din punct de vedere emoțional, în care sunt prezente sentimente de bucurie, mânie etc.
- B. Provoacă identificarea cu grupuri mari de oameni. Persoanele se simt parte dintr-un grup; se naște un sentiment de camaraderie, de comunitate, se produc modificări și consolidări ale identității colective.
- C. Apare un simț al sacralității și moralității. Când iau parte la comportamente colective, oamenii se simt utili „făcând istorie“. Cu alte cuvinte, trăiesc o experiență cu un sentiment transcendental, motiv pentru care există un simț al responsabilității și obligației de a se comporta în acord cu ideologia sau cauza care le justifică. Uneori, comportamentele colective provoacă diversiune și, deseori, fiind vorba despre momente extraordinare ce ies din rutină, iau forma unor petreceri.

Aceste efecte sunt generale și independente de conținutul ideologic sau de baza socială a comportamentelor colective. Pe de altă parte, este necesar să le punem în perspectivă, având în vedere că toate acestea au loc numai în cazul în care

evenimentele au un sens pentru persoanele care participă la ele și se bucură de un relativ succes. Unele comportamente colective de rutină (un 1 Mai „dezorganizat“, fără o poveste motivațională) nu provoacă aceste efecte sau le provoacă într-un grad limitat.³¹

Omogenizarea credințelor și a comportamentelor, precum și emoționabilitatea sunt trăsături atribuite manifestațiilor mulțimilor, deși sunt nuanțate de observații științifice. Cu toate că este frecventă impresia că persoanele care participă la o manifestație împărtășesc o serie de credințe comune, studiile sistematice arată că este mai degrabă o prejudecată decât realitatea. Cel puțin trei studii care caută să verifice ipoteza că a împărtăși o serie de credințe comune reprezintă o condiție necesară asociată cu participarea la manifestații au descoperit că este frecventă o „dispersie a credințelor“.³² În ceea ce privește similitudinea comportamentelor, observațiile sistematice ale comportamentelor colective au arătat că persoanele participante acționau în același mod într-o proporție mai mică de 1%. Cât despre percepția comportamentelor expresive, este de asemenea probabil să apară o eroare de supraestimare. De exemplu, aclamațiile și entuziasmul caracterizează în jur de 10% din participanții la manifestațiile tipice.³³

Totuși, în ritualurile colective, repetarea unanimă a comportamentelor este norma. În plus, chiar în cazul manifestațiilor spontane, este probabil să se perceapă o similitudine a comportamentelor. Participarea la manifestații dă iluzia de

³¹ Páez, D. (1983).

³² Evans, R. (Ed.) (1969) și Milgram, S. și Toch, H. (1969).

³³ McPhail, P. și Wohlstein, R.T. (1983).

unanimitate: se crede că majoritatea mulțimii are credințe în comun sau apare o percepție exagerată a acordului față de ceea ce se face, se simte sau se spune, ca și cum ar exista o puternică unitate mintală sau o similaritate între cei care formează mulțimea.³⁴ Este de asemenea probabil să se considere că, cu cât este mulțimea mai mare, cu atât sunt mai legitime credințele – aici ar acționa euristica disponibilității³⁵ sau gândul că „mai multe capete nu se pot înșela“.³⁶ În plus, dovezile confirmă că oamenii tind să își proiecteze comportamentele în mediu, ceea ce facilitează impresia de unanimitate. O meta-analiză (adică o analiză statistică ce sintetizează toate studiile existente pe o temă) confirmă efectul falsului consens, în special în ceea ce privește comportamentele și opiniile: cei care au un comportament sau o atitudine favorabilă față de un subiect (de exemplu, demonstrează pentru mediul înconjurător) supraestimează – în comparație cu cele care nu le împărtășesc ideile – procentajul de persoane care sunt de acord cu părerea lor sau dezvoltă același comportament. S-a argumentat că efectul falsului consens are loc atunci când comportamentele sunt mai ușor remarcabile sau se evidențiază, deoarece atenția se orientează către ele și se supraestimează frecvența reală a acestora.³⁷

Să trecem acum la cunoașterea perspectivelor și explicațiilor istorice ale comportamentelor colective și a modului în care acestea au fost examinate în studiile contemporane.

³⁴ Milgram, S. și Toch, H (1969); Hook, B. (2020a; 2020b).

³⁵ O euristică este o scurtătură mintală sau un mod rapid de a gândi și ajunge la o concluzie.

³⁶ Javaloy F. *et al.* (2001).

³⁷ Mullen, B. și Hu, L. (1988).

În această pictură de H. Vernet vedem baricada din strada Soufflot în timpul revoluției din 1848 din Franța.

Comportamentele colective și psihologia mulțimilor și maselor

O perspectivă negativă asupra comportamentelor colective și a mișcărilor de mase și mulțimi a fost dezvoltată de Gustave Le Bon în *Psihologia mulțimilor* (1896), una dintre cele mai citite cărți de psihologie în prima jumătate a secolului XX. Viziunea „barbară“ a psihologiei mulțimilor lui Le Bon, precum și a lui Freud – în *Psihologia maselor* –, subliniază aspectele negative ale mișcărilor sociale și manifestațiilor mulțimilor. Acest punct de vedere se caracterizează printr-o serie de convingeri, cum ar fi că participarea la o mișcare de masă sau faptul de a se

afla într-o mulțime poate face ca persoanele să se comporte în mod nechibzuit, implicându-se într-o luptă sau fugă irațională. Le Bon semnaleză că individul, când face parte dintr-o mulțime, nu se mai comportă rațional, ci începe să se ghideze după impulsuri instinctive, „pentru simplul fapt că face parte din masă, se coboară mai multe trepte pe scara civilizației. Cât era izolat, poate că era o persoană cultă: acum, în cadrul mulțimii, este o creatură instinctuală, barbară.“ Această perspectivă critică asupra individului din mulțime se rezumă prin zicala latină: *Senatores boni viri, senatus autem mala bestia* („Senatorii sunt persoane bune, dar senatul este o bestie rea“). Pe scurt, se consideră că persoanele aflate în mulțimi și mișcări de masă au mai puțin autocontrol, sunt mai emoționale, imprevizibile, volatile, sugestibile și tind să fie violente, distructive sau antisociale. Majoritatea acestor idei sunt respinse pe scară largă în textele actuale din științele sociale.

Principalele idei ale lui Le Bon și Freud despre mulțimi și mase

Le Bon afirmă în *Psihologia mulțimilor* că masele se caracterizează prin „mai multe trăsături speciale, precum impulsivitatea, iritabilitatea, incapacitatea de a gândi rațional, absența judecății și a spiritului critic, exagerarea sentimentelor etc., [care] se pot observa și la ființele ce aparțin unor forme inferioare de evoluție, precum sălbaticul și copilul“. În plus, reproducând stereotipuri sexiste și rasiste predominante la acea vreme, afirmă că „masele sunt întotdeauna feminine, însă cele mai feminine dintre toate sunt masele latine“.

Mitul comportamentelor colective de panică, dezorganizare și jaf în fața catastrofelor; realitatea rezilienței colective

Studiile despre reacțiile la catastrofe și traume colective furnizează o imagine foarte diferită de ceea ce propune psihologia mulțimilor și maselor.

A considera panica drept „emoția care decide purtarea colectivă tipică în catastrofe” reprezintă un mit frecvent. Panica este o reacție caracterizată de frică colectivă intensă și se definește pornind de la următoarele elemente:

- O reacție subiectivă, precum frica intensă;
- Contagiunea emoțională, precum frica împărtășită;
- O reacție comportamentală, asociată cu fuga în masă;

În eseul său *Psihologia colectivă și analiza Eului*, Freud reia viziunea lui Le Bon despre mulțimi: „Mulțimea este impulsivă, versatilă și iritabilă, lăsându-se condusă aproape exclusiv de inconștient”. „Mulțimea este extraordinar de influențabilă și credulă. Îi lipsește simțul critic, iar neverosimilul nu există pentru ea.” „Mulțimile ajung rapid la extreme. Suspiciunea enunțată se transformă – *ipso facto* – în dovadă incontestabilă”. „Un început de antipatie devine în câteva secunde o ură feroce.” „În mulțime, toate sentimentele și toate acțiunile sunt contagioase, într-un grad atât de înalt încât individul își sacrifică foarte ușor interesul personal în favoarea interesului colectiv. Această atitudine este complet contrară naturii sale, iar ființa umană este capabilă de ea numai când face parte din masă.”

- ❁ Efecte negative pentru persoană și colectivitate, precum reacțiile dezadaptive, egoiste sau individualiste („să scape cine poate“), care produc mai multe victime decât catastrofa în sine ce provoacă frica.

În general, se produce când converg patru circumstanțe:

1. A fi parțial blocați sau a percepe că există una sau puține căi de evacuare.
2. O amenințare iminentă percepută sau reală, care face evacuarea să devină singurul comportament posibil.
3. Blocarea totală sau parțială a presupusei rute de evacuare.
4. Eșecul în a comunica întregii mase, sau persoanelor care se află la distanță de ruta de evacuare, că ieșirea este blocată – consecința fiind că masa continuă să împingă pentru a încerca să fugă pe o cale inexistentă.³⁸

Chiar în incidentele de panică în care persoanele se confruntă cu percepția unei amenințări iminente, comportamentele adaptive sunt cele predominante, fiind frecvente cooperarea și coordonarea.³⁹ Cea mai obișnuită atitudine colectivă imediată într-o catastrofă este reacția de cutremurare, inhibare și stupoare, în timp ce persoanele supraviețuitoare apar dintre dărâmături, agitate de șocul emoțional, fără inițiative. În fața acestei scene, unica lor mobilitate este o tentativă centrifugă de scăpare care le îndepărtează de pericol, punând un spațiu mare între ele și catastrofă. Exemple în acest sens sunt cutremurele

³⁸ Quarantelli, E.L. și Dynes, R.L. (1977).

³⁹ Drury, J., et al. (2009).